

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБОРОТНОГО КАПІТАЛУ

Розкрито генезис основних теорій оборотного капіталу, підходи до трирівневої структури дослідження оборотного капіталу.

Раскрыто генезис основных теорий оборотного капитала, подходы к трехуровневой структуры исследования оборотного капитала.

Reveals the genesis of the main theories of capital, approaches to the three-level structure of a study of working capital.

Ключові слова: оборотний капітал, оборотні активи, оборотні кошти, оборотні засоби, чистий оборотний капітал, бруто-оборотний капітал, короткострокові активи, поточні активи.

Теорія оборотного капіталу займає вагому частину наукової думки людства. Значну увагу цій проблемі приділяли на різних етапах розвитку. Особливого дослідження потребує питання дискусійності категорії «оборотний капітал», що зумовлено як його складною структурою, так і поліфункціональністю, тобто виконання економічних та соціальних функцій. У науковій полеміці акцентується увага на трактуванні терміна «оборотний капітал». Вищенаведене підкреслює актуальність дослідження теоретичних засад даної категорії.

Вивченню сутності оборотного капіталу приділяли увагу вчені різних течій і напрямків. У працях відомих вчених Ф. Кене, Д. Рікардо, А. Сміта, К. Маркса та інших оборотний капітал визначається як головний у фундаменті розвитку економіки. Науковим дослідженням сутності оборотного капіталу, фінансового забезпечення господарського обороту присвячено низку робіт вітчизняних і зарубіжних економістів: О.Аврааменко, Н.Безуглова, І.Бланка, Ю.Воробйова, Г.Григоряна, П.Іванова, Ю.Іороза, В.Ковальова, О.Коновалової, М.Крейніної, С.Лобова, А.Мальцева, Ю.Потійко, О.Стоянової, М.Туган-Барановського, Дж. Р. Хікса, М. Чумаченка тощо.

Незважаючи на підвищений інтерес науковців до обраної проблематики, дослідження оборотного капіталу як багатогранного та складного явища не втрачає актуальності. В останні роки активно дискутується тлумачення сутності оборотного капіталу.

Формулювання цілей статті. На основі ретроспективного аналізу розглянуто дискусійність категорії «оборотний капітал». Водночас, протиріччя у визначеннях оборотного капіталу та його складових зумовлені також існуванням різних підходів до дослідження, зокрема з погляду економічної теорії, макроекономіки та мікроекономіки, для кожного з яких характерний свій особливий категоріальний апарат.

У макроекономічних підходах до процесу капіталоутворення важлива роль відводиться категорії оборотний капітал. Для його формування необхідно

розробити відповідну стратегію, яка б всебічно враховувала зміст оборотного капіталу, та чітко усвідомлювати теоретичні основи його формування і руху.

Сутності оборотного капіталу приділяли значну увагу теоретики усіх часів. Першу спробу теоретичної характеристики оборотного капіталу здійснили фізіократи. Основна заслуга в цьому пов'язана з ім'ям Ф. Кене. Франсуа Кене в аналізі «Економічна таблиця» визначив, що витрати, котрі входять до фонду землеробного устаткування, є «щорічними авансами», які дають перше поняття оборотного капіталу. Цим Ф. Кене було зроблено перший крок до виділення оборотного капіталу в загальній системі капіталу як економічної категорії [1, с.361; 2, с.212-213].

Новою сторінкою в розуміння сутності оборотного капіталу стали дослідження класиків політичної економії А. Сміта (1723-1790), Д. Рікардо (1772-1823) К. Маркса (1818-1883) та ін.

У теорії оборотного капіталу А. Сміта, а потім і Д. Рікардо та К. Маркса очевидна більш прогресивна позиція у порівнянні з фізіократами. В своїх поглядах на оборотний капітал А. Сміт виражав думки фізіократів, але розширив обмежене їх розуміння продуктивного капіталу (що дає приріст вартості) як тільки капіталу, що зайнятий в землеробстві.

А. Сміт визначив капітал як нагромаджені людиною запаси, які «...поділяються на дві частини. Та частина, від якої вона очікує отримати дохід, називається його капіталом. Друга частина – це та, яка іде на безпосереднє його споживання» [3, с.404].

Ідеї А. Сміта розвинули відомі вчені: Давид Рікардо та Карл Маркс. На думку Д. Рікардо, капітал можна класифікувати на основний і оборотний залежно від терміну використання та періодичності його відновлення [4, с.861]. Отже, Д. Рікардо поглибив методологію розподілу капіталу від швидкості його обороту у господарській діяльності та періодичності відновлення.

Розвиваючи погляди своїх попередників, свій вклад в еволюцію категорії «оборотний капітал» вніс К. Маркс. Його зусилля були спрямовані на те, щоб науково її визначити, відкрити справжній зміст, перетворити з категорії «буденного життя» в категорію наукову. Перш ніж перейти безпосередньо до дослідження того впливу, який оборот здійснює на процес виробництва і на процес збільшення вартості, необхідно розглянути одну із основних форм, яку капітал набуває в процесі обігу і яка впливає на форму його обороту. Цією формою є оборотний капітал [5, с.175]. Оборотний капітал – це тільки форма руху окремої частини капіталу і ця своєрідність аналізується К. Марксом. Таким чином, вчення К. Маркса про оборотний капітал тісно пов'язано з його дослідженням про форми капіталу взагалі.

Таким чином, видатні теоретики минулого, насамперед Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, зробили вагомий внесок у теорію оборотного капіталу, виділивши у загальному змісті капіталу оборотний капітал як економічну категорію. За їхнім розумінням, оборотний капітал – це капітал, який дає

прибуток при здійсненні кругообігу в господарській діяльності. Залежно від терміну використання капіталу у виробництві його можна класифікувати як основний або оборотний.

У сучасній економічній теорії та практиці існує багато різних підходів до визначення економічної сутності оборотного капіталу та використовуються різні поняття, пов'язані ідентифікацією його загальної величини та окремих складових. Це такі як: оборотні активи, оборотні кошти, оборотні засоби, чистий оборотний капітал, бруто-оборотний капітал, короткострокові активи, поточні активи [6, с.98-103, 7, с.46-48].

М.В.Володькіна дає таке визначення: «оборотний капітал – це частина активів підприємства, яка включає оборотні кошти та короткострокові фінансові інвестиції» [8]. На нашу думку, це визначення не відображає повноту значення оборотного капіталу.

В.В.Ковальов вважає, що оборотний капітал «належить до мобільних активів підприємства, які є грошовими коштами або можуть бути перетворені в них протягом року або одного виробничого циклу» [9, с. 330]. До аналогічної точки зору схиляється і Н. А. Русак [10]. Дане трактування достатньо суттєво характеризує поняття оборотного капіталу, однак не визначає його економічну функцію.

К.А.Раїцький трактує оборотний капітал (сировина, матеріали, робоча сила) «як вартість, що повністю включається в ціну продукції», що не розкриває економічної суті категорії [11, с.211].

За таким підходом: «оборотний капітал – це фінансові ресурси, вкладені в об'єкти, використання яких здійснюється підприємством або в рамках одного відтворювального циклу, або в рамках відносно короткого періоду часу» [12].

А.М.Поддєрьогін об'єднує терміни «оборотний капітал» і «оборотні кошти». В його редакції: «Оборотний капітал (оборотні кошти) – це кошти, авансовані в оборотні виробничі фонди й у фонди обігу для забезпечення безперервності процесу виробництва, реалізації продукції та отримання прибутку» [13]. Проте не можна ототожнювати поняття «оборотний капітал» та «оборотні кошти», оскільки як вже зазначалося, оборотні кошти не включають короткострокові фінансові вкладення.

Ченг Ф. Лі та Джозеф І. Фіннерті під терміном «оборотний капітал» розуміють відображені в доларах поточні активи організації, які включають грошові кошти, цінні папери, що легко реалізуються, товарно-матеріальні запаси та дебіторську заборгованість [14, с.479]. Цим трактуванням автори розглядають оборотний капітал з позиції інвестування коштів в активи, чим розширюють розуміння капіталу як економічної категорії.

Джейм К. Ван Хорн, Джон М. Вахович трактують поняття «оборотний капітал» як чистий оборотний капітал (net working capital) та бруто-оборотний капітал (gross working capital) [15, с.287-288]. На думку авторів, використовуючи поняття «оборотний капітал» мають на увазі «чистий

оборотний капітал» (net working capital), який представляє різницю між оборотними (поточними) активами і поточними зобов'язаннями. Наведене визначення показує лише вектори спрямування фінансових активів, що не повною мірою характеризує оборотний капітал.

Ю.А.Арутюнов вважає, що «Оборотний капітал – це інвестиції в поточні активи, які називають також оборотними коштами. Особливістю оборотного капіталу є те, що він не витрачається, не споживається, а авансується, і передбачає повернення коштів після кожного виробничого циклу або кругообігу, що включає виробництво продукції, її реалізацію, одержання виручки» [16, с.137].

Вагомою є думка В. М. Гриньової, В. О. Коюди та Т. І. Лепейко, де оборотний капітал визначається «як кошти, що обслуговують процес господарської діяльності, які беруть участь водночас і у процесі виробництва, і у процесі реалізації продукції» [17].

Л. Н. Чечевіцина вважає, що «Оборотний капітал – це фінансові ресурси, які вкладені в об'єкти, використання яких здійснюється підприємством протягом одного або кількох виробничих циклів». За її визначенням: «За характером кругообігу і способом перенесення вартості оборотні фонди та фонди обігу об'єднуються під загальною назвою «оборотний капітал» або «оборотні кошти» [19, с.107].

Окрім різних підходів до категорії оборотного капіталу в економічній літературі також існують різні точки зору на сутність оборотних активів, які є однією із складових оборотного капіталу, що видозмінюють підходи до самої категорії оборотного капіталу.

Вітчизняний економіст М. Д. Білик надає таке визначення: «Оборотні активи виробничого підприємства – група мобільних активів із періодом використання до одного року, що безпосередньо обслуговують операційну діяльність підприємства і внаслідок високого рівня їх ліквідності мають забезпечувати його платоспроможність за поточними фінансовими зобов'язаннями» [20, с.161]. Вищенаведене розкриває новий підхід з економічної точки зору до сутності оборотних активів і важливість забезпечення економічної стійкості підприємства. Відомий сучасний економіст І. О. Бланк трактує оборотні (поточні) активи як сукупність майнових цінностей підприємства, що обслуговують поточний господарський процес і повністю споживаються протягом одного операційного циклу [21, с.62]. У даному визначенні чітко надано економічний зміст оборотних активів. Р. Брейлі та С. Майєрс застосовують поняття оборотні активи, короткострокові активи, поточні активи [22, с.740]. Автори розглядають поточні активи як активи, що найближчим часом повинні перейти в нову категорію – грошові кошти [23, с.744]. Ми притримуємося думки, що дані висновки є не змістовними, тому що грошові кошти не розглядаються в структурі оборотних активів.

Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку Баланс:

«Оборотні активи – грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу» [23].

Доповнює визначення оборотних активів система національного рахівництва. Тут капітал виступає у двох формах: товарній і грошовій. Тому за методологією СНР активи поділяються відповідно на нефінансові та фінансові. Фінансові активи авансуються (повертаються з приростом капіталу), а нефінансові – споживаються протягом операційного циклу. Запаси як нефінансові оборотні активи охоплюють: запаси товарів, які зберігаються одиницями-виробниками на правах власності до того часу, поки їх не передадуть на подальшу обробку, продадуть, поставлять іншим одиницям або використають за іншим призначенням; запаси товарів, придбані в інших одиниць на правах власності та призначені для проміжного споживання або для перепродажу без подальшої обробки. Нефінансові оборотні активи, тобто запаси, відображаються в рахунку операцій з капіталом, а фінансові активи, які належать до оборотних (готівкові гроші та депозити; цінні папери, крім акцій; акції та інші цінні папери; інші рахунки дебіторів), відображаються у фінансовому рахунку.

Окрім різних підходів до категорії «оборотні активи», також існує різне тлумачення оборотних коштів, які є складовою оборотного капіталу. Найчастіше можна зустріти такі визначення оборотних коштів.

На думку Л. О. Роштейна, «Оборотні кошти – це грошові кошти, що знаходяться в розпорядженні об'єднання для створення запасів сировини, матеріалів і інших матеріальних цінностей» [24, с.61]. На нашу думку, зміст цього визначення є досить неоднозначним за змістовним наповненням, оскільки запаси сировини, матеріалів, інших матеріальних цінностей та дебіторська заборгованість, як і грошові кошти, входять до складу оборотних коштів. Аналогічний погляд на це питання у економістів В.Я.Горфінкеля і В.А.Швандара: «Власністю підприємства є також оборотні кошти, активи, які представляють собою сукупність оборотних фондів та фондів обігу у вартісній формі. Це грошові кошти, що необхідні підприємству для створення виробничих запасів на складах та виробництві, для розрахунків з постачальниками, бюджетом, оплати праці» [25, с.223].

К.А.Раїцький також розглядає різницю в тлумаченні оборотного капіталу і оборотних коштів. «Сукупність грошових коштів, що авансовані в мобільні фонди, утворюють оборотні кошти підприємства» [11, с.211].

Згідно з Господарським кодексом України, оборотними коштами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні й швидкозношувані предмети, інше майно виробничого й невиробничого призначення, що відноситься по законодавству до оборотних коштів [26].

В.Н.Смагін дає визначення: «Оборотні кошти – кошти, які інвестуються

підприємством у свої поточні операції" [27, с.71]. З огляду на зазначене, не повною мірою визначена сутність та економічна природа оборотних коштів.

Професор. Н.В.Колчиніна вважає так: «Логічним представленням оборотних коштів та оборотного капіталу є їх відображення в бухгалтерському балансі. В цьому випадку під оборотними коштами потрібно розуміти актив балансу, що розкриває предметний склад власності підприємства (матеріальні оборотні кошти, дебіторська заборгованість тощо), а під оборотним капіталом – пасив балансу, який показує, яка величина засобів (капіталу) вкладена у виробничу діяльність підприємства (власний та позиковий капітал)» [18, с.133].

Науковий інтерес до вивчення сутності оборотних коштів проявляли такі науковці, як І.В.Зятковський, В.В.Буряківський, В.Я.Кармазин, С.В.Кломбет. Вони стверджують, що «Оборотні кошти – це сукупність грошових коштів, авансованих для створення і використання оборотних виробничих фондів і фондів обігу, які забезпечують безперервність процесу виробництва і реалізації продукції» [28, с. 122].

У навчальному посібнику «Фінанси» за редакцією А.М.Ковальова стверджується, що оборотні кошти виступають насамперед як вартісна категорія, яка не належить до матеріальних цінностей. Інакше кажучи, вони не є матеріальними цінностями. «Оборотні засоби представляють собою авансовану у грошовій формі вартість, для планомірного створення виробничих фондів та фондів обігу в мінімально необхідних розмірах, що забезпечують виконання підприємством виробничої програми і своєчасність здійснення розрахунків» [29, с.208].

Висвітлення багатьох концептуальних підходів дозволило з'ясувати, що категорії «оборотний капітал» та «оборотні активи» є тотожними і це кошти, авансовані в оборотні виробничі фонди та фонди обігу, на рік чи операційний цикл, для забезпечення безперервного процесу виробництва та реалізації продукції, представлені матеріальними і нематеріальними активами. Дане визначення дозволяє висвітлити вартісну природу оборотного капіталу, термін авансування, розмежовує матеріально-речові характеристики, сфери та визначає мету авансування.

Таким чином, на основі ретроспективного аналізу доведено дискусійність категорії «оборотний капітал», що зумовлено як його складною структурою, так і поліфункціональністю, тобто виконанням економічних та соціальних функцій. Окрім того, протиріччя у визначеннях оборотного капіталу та його складових зумовлені також існуванням різних підходів до дослідження, зокрема з погляду економічної теорії, макроекономіки та мікроекономіки, для кожної з яких характерний свій особливий категорійний апарат.

Із позицій економічної теорії складовими оборотного капіталу є предмети праці (паливо, електроенергія, сировина та інші матеріали), дані природою, матеріали, які пройшли попередню обробку, та кошти, авансовані у робочу

силу (змінний капітал), які ми ідентифікуємо з категорією «оплата праці», що послужило методологічною базою дослідження соціальної функції оборотного капіталу.

З точки зору макроекономічного підходу за Системою національного рахівництва, за яким оборотний капітал ототожнюється з оборотними активами, вони поділяються на нефінансові – враховані на рахунок операцій з капіталом як зміна запасів матеріальних оборотних коштів (матеріальні) та фінансові – кошти і фінансові вимоги та зобов'язання в будь-якій формі.

Дослідження показало, що на макрорівні найдеталізованіше висвітлена структура оборотного капіталу за результатами діяльності підприємств різних галузей на основі балансового методу, який використовується на мікрорівні. За даним підходом оборотний капітал також ототожнюється з оборотними активами, які у свою чергу розподіляються на активну і пасивну частини, що дає можливість дослідити такі категорії, як власний капітал, зобов'язання, заборгованість і визначити загрози фінансовій стійкості підприємств.

Список використаних джерел:

1. Кенз Ф. Экономическая таблица / Ф.Кенз. – М., 1936. – Т.24
2. Маркс К. Соч. / Маркс К., Энгельс Ф. – [2-е изд.]. – М., 1924.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов./А. Смит. - М.: Наука, 1993. - 572с.
4. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения / Д.Рикардо. – М., Госполитиздат., 1941.
5. Маркс К. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1960. – Т. 24.
6. Луців Н.П. Теоретичні основи формування оборотного капіталу підприємств / Н.П.Луців // Економічні проблеми і перспективи стабілізації економіки України : сб. научн. трудов. – Донецьк, 2007. – 449 с.
7. Луців Н.П. Управління оборотними засобами підприємствами / Н.П.Луців // V Міжнар. наук.-практ. конф. [“Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю”]. – Черкаси : ЧДТУ, 2008.- С.46-48.
8. Володькіна М.В. Економіка промислового підприємства : навч. посіб. / М.В.Володькіна – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 196 с.
9. Ковалев В.В. Финансы предприятий : учеб. пособ. / Ковалев В.В., Ковалев Вит. В. – М. : ООО “ВИТ + РЭМ”, 2002. – 352 с.
10. Русак Н.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования : справ. пособ. / Русак Н.А., Русак В.А. – Мн. : Вышш. шк., 1997. – 309 с.
- 11.Рубинштейн Т.Б. Планирование и расчеты денежных средств фирмы и компаний / Т.Б.Рубинштейн. – М. : Ось-89, 2001. – 608 с.
- 12.Ильенкова С.Д. Экономика и статистика фирм / Ильенкова С.Д., Адамов В.Е., Сиротина Т.П. – М. : “Финансы и статистика”, 2002 – 288 с.
- 13.Фінанси підприємств : підручник / [Поддєрьогін А.М., Буряк Л.Д., Нам Г.Г. та ін.] ; кер. авт. кол. і наук. ред. А.М.Поддєрьогін. – [3-тє вид., перероб. та доп.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 460 с.
- 14.Ченг Ф. Ли. Финансы корпораций: теория, методы и практика / Ченг Ф. Ли, Джозеф И. Финнерти. – М. : “ИНФРА-М”, 2000. – 685 с.
- 15.Ван Хорн Дж. К. Основы финансового менеджмента : пер. с англ. / Ван Хорн Дж. К., Вахович Дж. М. (мл.). – [12-е изд.]. – М. : Вильямс, 2006. – 1232 с.
- 16.Арутюнов Ю.А. Финансовый менеджмент : учеб. пособ. / Ю.А.Арутюнов. – [2-е изд., стер.]. – М. : КНОРУС, 2007. – 312 с.
- 17.Гриньова В.М. Фінанси підприємств : навч. посіб. / Гриньова В.М., Коюда В.О., Лепейко Т.І. – Ч. 2. – Харків : Вид-во ХДЕУ, 2001. – 223 с.
- 18.Финансы предприятий / под ред. Колчиной Н.В.– М.: Юнити, 2003.–496 с.
- 19.Чечевицына Л.Н. Микроэкономика. Экономика предприятия (фирмы) / Л.Н.Чечевицына. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 448 с.
- 20.Білик М.Д. Управління фінансами державних підприємств / М.Д.Білик. – К. : Знання, КОО, 1999. – 312 с.
- 21.Бланк И.А. Управление активами / И.А.Бланк. – К. : Ника-Центр ; Эльга, 2000. – 720 с.
- 22.Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Брейли Р., Майерс С. – М. : ЗАО “Олимп-

Бизнес", 1997. – 1088 с.

23. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати" від 31.03.1999 р. № 87 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України; Законодавство України. – Доступний з: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0397-99>

24. Роштейн Л.А. Оборотные средства в промышленности / Л.А.Роштейн. – М. : ФиС, 1986. – 93 с.

25. Экономика предприятия : учебник / под ред. В.Я.Горфинкеля, В.А.Швандара. – М. : Юнити, 2003. – 608 с.

26. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України ; Законодавство України. – Доступний з: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>. - Заголовок з екрану.

27. Смагин В.Н. Финансовый менеджмент. Краткий курс : учеб. пособ. / В.Н.Смагин. – М. : КНОРУС, 2007. – 144 с.

28. Буряковский В. В. Финансы предприятий: учеб. пособие. / Буряковский В. В., Кармазин В. Я., Каламбет С. В.; за ред. В.В. Буряковского – Днепропетровск : Пороги, 1998. – 246 с.

29. Финансы / под ред. Ковалевой А.М.–М.:Финансы и статистика,2002.–336с.